

Kjosszev, a Balkán és az öngyarmatosítás

Alekszandar Kjosszev értékelése szerint közép-kelet-európai, illetve balkáni nemzeti kultúrák kialakulása a gyarmatosítás egy sajátos formájának eredménye, amely eltér az európai konkvisztádorok közvetlen beavatkozásán, az idegen hódítók folytonos jelenlétén alapuló klasszikus példaktól. Az öngyarmatosítás a hiány általános tapasztalatára épül: arra, hogy „mi” nem vagyunk a civilizált Nyugat része. Kjosszev érvelése szerint ez a felismerés vezetett a Balkán nemzeti kultúráinak megszületéséhez. A hiányból adódó trauma feldolgozására a térségben élők – mindenekelőtt az elítelt – ugyanis azzal tettek kísérletet, hogy a mihamarabbi „civilizálódás” érdekében, külső nyomás nélkül, maguk vettek át idegen modelleket. Ennek eredményeképpen születettek meg az örökké késésben és lemaradásban lévő, mindig befejezetlen és zsákutcás fejlődésű nemzeti kultúrák. Máságuk lényege az, hogy „nem eléggé másak” a nyugati mintákhoz képest, vagyis hiányoznak belőlük a „valóban” más civilizációk elismerését lehetővé tevő feltételek. Az önmagukat gyarmatosító kultúrákban külön tartják számon a „nemzeti” és az „egyetemes” irodalmat, történelmet vagy művészetet – saját nagyságukat és érdemeiket csak így látják bizonyíthatónak, még ha a központokban ezek a kategóriák érvényüket veszítették. Az önmagukat gyarmatosító kultúrák termékeit ennek megfelelően kétféleképpen szokás megítélni: vagy úgy, mint a provinciális vagy „paraszi” – így szükségképpen szégyenletes – magatartásformát az úri jó modorhoz képest; vagy úgy, mint ami a „rossz körülmények ellenére” mégis felér az ideákkal, ami azonban az utóbbiak forrásául szolgáló központokban senkit sem érdekel. Az ősiséget és a valódi nemzetlétet dicsőítő *autochton*, valamint a mielőbbi fejlődést sürgető *nyugatos* eszmék tehát egyaránt elválaszthatatlanok az öngyarmatosítás traumájától. Az öngyarmatosítás tézise ennek megfelelően nem csupán az önostorozásban és a civilizációs minták üdvözítő átvételében oly aktív nyugatos értelmiséget kritizálja. Végül soron az öngyarmatosítás alapjául szolgáló félreértés tette lehetővé, hogy a félig vagy egészen periférikus térségekben egyáltalán beszélhessünk modern nemzettudatról vagy infrastruktúráról.

Kjosszev felfogásában a nyugati modell öngyarmatosításhoz vezető átvétele tehát a Balkán sötét és középkorias képétől való megszabadulást célozta. Ám a nemzetépítés normatív szempontjai – miszerint a nemzet hősiessé viszi véghez önnön felszabadítását – nehezen voltak összeegyeztethetők a tényleges helyzettel, amelyben a térség országai csupán a nagyhatalmak között folyó küzdelmek jelentéktelen mellékszereplőiként jelentek meg. A feltételezett „történelmi kötelesség” eszméje így eleve kudarcra ítéltetett. A nemzetépítők számára egyetlen ideológiai megoldás kínálkozott: a kulturális és politikai jelentőség hiányát az „eredetiség” és a szomszédos nemzetektől való különbözősége hangsúlyozásával igyekeztek pótolni. A 19. század második felétől a nemzeti karakter lázas keresése a balkáni államok szeparálódásához vezetett, amit a kommunikáció kölcsönös hiánya, az ellentétes nyelvi szabványok, oktatási rendszerek és művészeti kánonok is alátámasztottak. A különbözősége intézményesítését célzó államérdekekkel párhuzamosan Nyugaton kialakult a *balkanizmus* jelensége. Ez az a perspektíva, amely a térségben csupán a gyűlölködés, az elnyomás és a hisztérikus nacionalizmus drámáit – Európa már-már elfelejtett színjatekát – látja, felismerhetetlenül apró törzsek és erőszakos kisállamok előadásában. A nemzeti kultúrák építői szemében így a „Balkán” egyet jelentett a megvalósítandó eredetiségre irányuló fenyegetéssel, a nemzeti határok megkérdőjelezésével és a nyugati elismertség hiányával. Kjosszev értékelése szerint a „Balkán szellemeivel” viaskodó nemzeti kultúrák mellett, és tőlük gyakorlatilag függetlenül, létezik az a mindennapi vagy „antropológiai értelemben vett” kultúra, amelyben a térség államhatárait átszelő hasonlóságok és közös vonások tovább élnek.

A közép-kelet-európai államok uniós csatlakozásával az európai felzárkózást célzó bürokratikus normalizáció és a mindennapi élet társadalmi és kulturális viszonyai közötti ellentét ismét kieleződött. Az Európai Unió normalizációs eljárásai nem feleltek meg az „Európa felé és a normalitáshoz” való visszatéréssel kapcsolatos helyi elképzeléseknek – a katarzis elmaradt. Az európai bürokráciával való találkozás a különbözőség, az autenticitás és a közösség iránti vágyak megújulását hívta elő – ezt igazolja az elszigetelődést célzó nacionalista mozgalmak újabb hulláma Közép-Kelet-Európában. Kjosszev értékelése szerint e mozgalmak szintén a normalitáshoz való visszatérést hirdetik, ám ehhez az Európai Unió direktívái helyett a „szülőföld és a gyökerek” újbóli felfedezésén keresztül vezet az út.

Pulay Gergő

Alekszandar Kjosszev (1953–) bolgár kultúrakutató és filológus, a Szófiai Egyetem filozófiai karán a kultúratudományi program vezetője, a modernitás kultúrtörténetének oktatója, korábban a Göttingeni Egyetemen bolgár nyelvet és irodalmat tanított. 1987 és 1989 között a *Szintézis* nevű, művészekből, írókból, kutatókból és diákokból álló ellenzéki csoport vezetője volt. 1989-től a *Periféria* csoport tagjaként a kelet-európai átmenettel kapcsolatos nyugati elképzeléseket vizsgálta, 1995 és 1999 között a *kommunizmus szimbolikus világának felépítése és lerombolása* nevű kutatócsoport vezetője volt. Kutatási területe Közép-Kelet-Európa összehasonlító esztétikája, a Balkán elképzelése, az identitás és a hibriditás, a médiaelmélet.